

ВІЙСЬКОВІ ТРАДИЦІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗМІСТУ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

MILITARY TRADITIONS AS AN ELEMENT OF THE LEGAL CULTURE OF MILITARY OFFICERS: TRANSFORMATION OF CONTENT IN WARTIME CONDITIONS

Коба М.М., доктор філософії у галузі права, майор,
старший викладач кафедри правового забезпечення діяльності Національної гвардії України
Київський інститут Національної гвардії України

У статті запропоновано поняття військових традицій та виділено їх ознаки. Доведено, що їх зміст складають: 1) порядок, правила і норми поведінки військовослужбовців; 2) стосунки військовослужбовців між собою; 3) духовні цінності; 4) моральні настанови; 5) традиції комунікації.

Обґрунтовано видові характеристики військово-правових традицій, виділено рівні та форми їх реалізації. Доведено, що військові правові традиції об'єктивуються: на рівні особистої та групової правосвідомості – у формі ідей, моральних вимог та етичних принципів; на інституційному рівні – у формі закріплених у статтях нормативно-правових актів визначених правових вимог, військових ритуалів; на рівні правового життя – у формі реальних правовідносин, учасниками яких є військовослужбовці.

Доведено, що військові правові традиції реалізуються у службовій, бойовій, навчальній діяльності військовослужбовців, у процесі несення служби, повсякденному житті. Визначено функції військових традицій.

Установлено, що сучасні військові традиції українських військових формувань мають історичне походження. Розкрито значення військових традицій як форми реалізації зв'язку між минулим і сьогоденням, передачі від покоління до покоління практичного досвіду, норм соціально значущої поведінки, поглядів і уявлень.

Запропоновано визначення бойових традицій. Доведено, що основним чинником впливу на трансформацію змісту військових традицій є триваюча війна російської федерації проти України. До найбільш помітних напрямів трансформації змісту військових традицій пропонуємо віднести: 1) звернення до історичних витоків українського війська, запровадження пам'яток військово-історичного характеру у діяльність Сил безпеки і оборони; 2) запровадження стандартів та процедур, прийнятих у державах-членах НАТО; в) формування моделей взаємовідносин між військовими і цивільним населенням, спрямованих на усебічну підтримку і надання допомоги один одному; 3) закріплення і збереження традицій бойового побратимства, ветеранства, усебічної допомоги сім'ям загиблих товаришів, вшанування їх пам'яті; 4) створення військовослужбовцями для взаємодії із суспільством спеціально спеціального інтернет-контенту, творів мистецтва тощо.

Ключові слова: традиції, військові традиції, бойові традиції, військовослужбовці, Сили безпеки і оборони.

The article proposes the concept of military traditions and highlights their features. It has been proven that their content consists of: 1) order, rules and norms of behavior of military personnel; 2) relations of servicemen among themselves; 3) spiritual values; 4) moral guidelines; 5) traditions of communication.

The specific characteristics of military-legal traditions are substantiated, the levels and forms of their implementation are highlighted. It is proven that military legal traditions are objectified: at the level of personal and group legal awareness - in the form of ideas, moral requirements and ethical principles; at the institutional level - in the form of specified legal requirements, military rituals enshrined in the articles of normative legal acts; at the level of legal life - in the form of real legal relations, the participants of which are military personnel.

It has been proven that military legal traditions are implemented in service, combat, educational activities of servicemen, in the process of service, and everyday life. The functions of military traditions are defined.

It has been established that the modern military traditions of Ukrainian military formations have historical origins. The importance of military traditions as a form of realization of the connection between the past and the present, transmission from generation to generation of practical experience, norms of socially significant behavior, views and ideas is revealed.

The definition of combat traditions is proposed. It is proved that the main factor influencing the transformation of the content of military traditions is the ongoing war of the Russian Federation against Ukraine. Among the most noticeable directions of transformation of the content of military traditions, we suggest: 1) turning to the historical origins of the Ukrainian army, introducing monuments of a military-historical nature into the activities of the Security and Defense Forces; 2) introduction of standards and procedures adopted in NATO member states; 3) consolidation and preservation of the traditions of military brotherhood, veteranism, comprehensive assistance to the families of fallen comrades, honoring their memory; 4) creation of special Internet content, works of art, etc. by military personnel for interaction with society.

Key words: traditions, military traditions, combat traditions, military personnel, Security and Defense Forces.

Актуалізація проблематики. Воєнно-політичні реалії, якими живе українське суспільство від 24 лютого 2022 року, обумовлюють нове бачення важливості формування мотивації громадян щодо особистої відповідальності за захист Вітчизни. Вирішення зазначеного завдання неможливе без врахування і використання морального, психологічного і виховного потенціалу військових та військово-правових традицій, які завжди виконували об'єднавчу роль у консолідації суспільства, держави та її збройних у протистоянні ворогу.

Вивченням традицій як правової категорії займалися Л.В. Авраменко, П.П. Богунський, Д.О. Вовк, Ю.П. Лобода, П.П. Музиченко, Ю.М. Оборотов, С.С. Павлов, Є.О. Харитонов та ін. Проблематику військових традицій розробляли А.О. Афанасьєв [1], О.М. Отич [2], Л.В. Сидоренко [3], С.М. Скуріхін [4], В. В. Федоренко [5], М.М. Шевченко [6, 7] та ін.

Виділення невирішених наукових проблем. Зусиллями зазначених фахівців було обґрунтовано методологію аналізу військових традицій; визначено їх роль та місце у структурі правової культури; проаналізовано нормативно-правові аспекти реалізації військових традицій у діяльності Збройних Сил України. Разом з тим, у межах зазначених досліджень існують невизначені проблеми і питання, пов'язані з трансформацією змісту військових традицій у контексті сучасних воєнно-політичних реалій, їх оцінкою як правового явища.

Метою статті є: 1) аналіз понять «традиції», «військово-правові традиції», «військові традиції»; 2) виділення їх ознак, видів та функцій; 3) аналіз трансформації змісту військових традицій за сучасних умов.

Виклад основного матеріалу. Виконання зазначених завдань розпочнемо із розкриття змісту понять «традиція», «правова традиція», «військово-правова традиція».

1. У найзагальнішому розумінні *традиція* (від лат. tradition – передача) означає форму діяльності, поведінки чи суспільних відносин, які історично склалися та передаються із покоління у покоління. У соціологічних та філософських дослідженнях «традиція» трактується як: а) соціокультурна наступність, стереотипні форми передачі соціального та культурного досвіду одного покоління іншому; б) суспільні відносини, суспільна практика щодо збереження та відтворення корисних для суспільства елементів; в) зв'язок груп та індивідів у суспільстві, способи їх соціалізації і комунікації; г) культурна та правова спадщина. Аналіз літератури з проблем військових традицій свідчить, що найчастіше їх трактують як сукупність усталених моделей комунікації (правил, звичаїв, норм поведінки) військовослужбовців, які не завжди маючи нормативне закріплення, регламентують військову діяльність та об'єднують військову спільноту. С.М. Скуріхін [4, с. 203] та М.М. Шевченко [6, с. 102] розглядають військові традиції як стійкі та такі, що історично склалися і передаються із покоління у покоління, специфічні форми суспільних відносин у Збройних Силах України (певний порядок, правила і норми поведінки), пов'язані із виконанням військовослужбовцями навчально-бойових завдань, організацією військової служби та побуту. О.М. Отич вважає, що військові традиції – це стійкі, історично утворені, укорінені у свідомості військових форми їх діяльності, поведінки, професійних та міжособистісних відносин у воєнний та мирний час, які передаються від покоління до покоління, і є фундаментальними основами функціонування військової системи у державі [8, с. 60]. На нашу думку, під військовими традиціями слід розуміти історично обумовлені та постійно відтворювані форми і моделі поведінки, пов'язані з ціннісними орієнтаціями військовослужбовців, що охоплюють службово-професійну та міжособистісну сферу військово-службових відносин і забезпечують стійкість механізмів саморегуляції та розвитку зазначеної спільноти.

2. Реалізуючи завдання виділення ознак, видів та функцій військових традицій, відзначимо, що найбільш часто до їх *ознак* називають те, що вони: а) функціонують у конкретно визначеному (військовому) середовищі; б) формуються у процесі реалізації службово-військових відносин; в) є відносно стійкими; г) постійно відтворюються у кількох поколінь військовослужбовців; г) ґрунтуються на цінностях, властивих військовій спільноті; д) слугують для згуртування, зміцнення зв'язків у військовому колективі. Відповідно, *зміст* військових традицій охоплює: а) порядок, правила і норми поведінки військовослужбовців; б) стосунки військовослужбовців між собою; в) духовні цінності; г) моральні настанови; г) форми комунікації. *Функції* військових традицій визначаються з позицій вузького та широкого підходів. Так, М.М. Шевченко, виділяючи *практичний* та *функціональний* рівень реалізації військових традицій, вважає, що вони: 1) сприяють досягненню державотворчих цілей; 2) забезпечують розвиток військово-соціальної спільноти [6, с. 101], О.С. Найдено, характеризуючи *аксіологічну* функцію військових традицій, вважає, що основна їх роль, по-перше, полягає у здатності виявляти архетипи, основоположні об'єднуючі цінності, ідеї і сенси; по-друге, у вираженні ставлення своїх суб'єктів-носіїв до дійсності та свого місця у ній [9, с. 63]. Натомість, О.М. Отич вважає, що військові традиції реалізують цілий комплекс функцій, зокрема: 1) пізнавально-інформаційну; 2) ціннісно-оцінну; 3) виховну; 4) нормативно-регуляторну; 5) соціокультурну; 6) культуротворчу; 7) професіоналізуючу; 8) мобілізуючу; 9) ідентифікуючу [8, с. 60]. Для *класифікації* військових традицій використовують різні критерії. Зокрема, за *критерієм змісту* виділяють: військово-правові; військово-бойові; військово-історичні; військово-патріотичні; військово-гуманітарні; міжнародні

військові традиції. Зауважимо, що військові традиції, закріплені у статтях нормативно-правових актів чи міжнародно-правових договорів, є вже, власне, не традиціями, а нормами права. За *рівнем реалізації* слід виокремлювати: загальновійськові традиції; традиції видів збройних сил; традиції військових з'єднань; традиції військових частин (підрозділів). За *напрямом військової діяльності* можливе виокремлення: бойових традицій; традицій військового навчання (виховання); традицій військового побуту. За критерієм *атрибутивної форми* реалізації пропонуємо виділяти: норми права; військові звичаї; військові обряди; військові ритуали.

Обґрунтовуючи поняття *військово-правових традицій*, зазначимо, що підставою для їх виокремлення є надання їм формальної визначеності у статтях нормативно-правових актів. Практично усі представлені у літературі дефініції військових правових традицій ґрунтуються на визначенні, запропонованому С.М. Скуріхіним, а саме: військово-правові традиції – це, як правило, закріплені у нормах військового права та такі, що історично склалися і передаються із покоління у покоління, професійні і моральні правила, які стали звичаєм для поведінки військовослужбовців у бойовій обстановці і в мирний час [4, с. 62]. Аналіз запропонованого визначення свідчить, що воно об'єднує сфери суспільного життя, де зазначені традиції мають прояв: сферу військової діяльності і сферу буття права. Прикметник «військові» указує або на те, що зазначені традиції пов'язані із унормуванням законів і звичаїв війни, бойових дій, чи службово-бойової діяльності, або вказує на статус носіїв зазначених традицій. Прикметник «правові», на нашу думку, пов'язаний із рівнями (формами) буття права, такими, як правосвідомість (ідея); законодавство (формула, символ); реальних суспільних відносин (практика). Отже, військові правові традиції об'єктивуються: 1) на рівні особистої та групової правосвідомості (у формі ідей, моральних вимог та етичних принципів); 2) на інституційному рівні (як закріплені у статтях нормативно-правових актів, чітко визначені правові вимоги, військові ритуали); 3) на рівні правового життя (як реальні правовідносини, учасниками яких є військовослужбовці). Виявлені рівні та форми військових правових традицій характеризують зазначене поняття як елемент правової культури військовослужбовців. До ознак військово-правових традицій, на нашу думку, слід віднести те, що вони: 1) є певними статусними і моральними правилами, які історично склалися у середовищі військовослужбовців; 2) реалізуються у процесі реалізації військово-службових відносин; 3) регламентують службу, бойову, повсякденну діяльність військ; 4) слугують для закріплення і передачі правового досвіду; 5) мають або нормативне закріплення, або форму військового звичаю чи ритуалу; 6) існують: на рівні правосвідомості (у формі ідей, моральних вимог та принципів); на інституційному рівні (як статті нормативно-правових актів); на рівні реальних правових відносин.

3. Аналізуючи *концептуальні зміни* у змісті військових, військово-правових традицій, зазначимо, що основним чинником впливу на трансформацію їх змісту наразі є воєнно-політичні реалії, пов'язані із збройною агресією російської федерації проти України. Водночас, зміст трансформації зазначених традицій також обумовлений стереотипами поведінки українських воїнів, що склалися з давніх-давен, зокрема: масовими героїзмом та мужністю; готовністю долати труднощі війни та похідного життя; вірністю Військовій присязі, Бойовому прапору; готовністю йти в бій, незважаючи на небезпеку і страх смерті; самовідданістю і самопожертвою заради досягнення загальної перемоги; бойовим братерством і військовим товариством; прагненням до перемоги; повагою до командира; презирством до боягузів і зрадників; військовою доблестю; своєчасним відданням військових почесностей загиблим; турботою про збереження життя підлеглих; гуманним ставленням до подоланого ворога [3, с. 146].

Найбільш активна трансформація наразі відбувається у сфері формування та функціонування бойових традицій. Бойові традиції найчастіше розглядаються як елементи бойового надбання українського війська, що передаються із покоління у покоління і зберігають свою актуальність для потреб військової практики протягом тривалого часу. До ознак бойових традицій зазвичай відносять: державно-правовий характер; пріоритетне місце серед інших традицій; закріплення у військових статутах та наказах; усвідомлене наслідування; ґрунтування на військовому обов'язку та військовій честі. Характеризуючи бойові традиції, дослідники справедливо відзначають, що їх джерелами є такі морально-бойові якості військовослужбовців ЗСУ, як: відданість Україні та своєму народові, постійна готовність до їх захисту; вірність Бойовому прапору; висока дисциплінованість; безперервне удосконалення бойової майстерності; хоробрість; відвага; самовідданість у бою; стійкість у подоланні труднощів військової служби і побуту; чесність; порядність; військове товариство; взаємодопомога, взаємовиручка; взаємна повага й турбота командирів та підлеглих [8, с. 61]. Важливість задач, які виконують Збройні Сили України за сучасних умов, мілітаризація суспільного життя, консолідація українського суспільства навколо ідеї перемоги у війні з російською федерацією обумовлюють пріоритетність військової ідеології, військової психології, військових цінностей у українському суспільстві, свідченням чого є підвищення статусності військових традицій, їх позитивне сприйняття, підтримка і поширення у цивільному (невійськовому) середовищі. До найбільш помітних напрямів трансформації змісту військових традицій слід віднести: а) звернення до історичних витоків українського війська, запровадження пам'яток військово-історичного характеру у всі аспекти діяльності Сил безпеки і оборони (зокрема: форми військового вітання та звертання; військові позивні; елементи військової форми, військової символіки, знаків розрізнення; назви деяких військових посад; присвоєння військовим підрозділам за відповідні заслуги Бойового прапора та почесних звань, пов'язаних із героїчними подіями, історичними постатями, символічними назвами; б) запровадження в основних сферах діяльності Сил безпеки та оборони стандартів та процедур, прийнятих у державах-членах НАТО (зокрема: концептів персональної відповідальності, добропорядності, військового лідерства, гендерної рівності; в) формування моделей взаємовідносин між військовими і цивільним населенням, спрямованих на усебічну підтримку і надання допомоги один одному (зокрема: тісна взаємодія і опікування проблемами цивільного населення фронтових та прифронтових територій; ефективна співпраця з волонтерськими організаціями; г) закріплення і збереження традицій бойового побратимства, ветеранства, усебічної допомоги батькам, сім'ям, дітям загиблих товаришів, вшанування їх пам'яті; г) створення і поширення особами із числа військовослужбовців для взаємодії із суспільством спеціально спеціального інтернет-контенту, власних літературних, музичних творів тощо. Виявлені тенденції, у формі суспільних, військових, військово-правових традицій, постійно видозмінюються, поглиблюються і розширюються. Більшість із них вже набули чи перебувають у процесі набуття нормативної визначеності, перетворюючись на норми права військового законодавства. Деякі продовжуватимуть існувати виключно у формі традицій. Проте, усі вони виконують своє призначення – слугувати формою і способом закріплення та передачі соціально корисного досвіду у процесі виконання українським військом свого призначення.

Визначення подальших напрямів наукових досліджень. Найбільш актуальними напрямками подальших наукових досліджень військових традицій, на нашу думку, мають стати подальша фіксація та вивчення трансформаційних змін у їх змісті за визначеними напрямами, а також оцінка стану їх нормативного закріплення.

Висновки. З урахуванням зазначеного, резюмуємо:

1. Військові традиції – це стійкі та такі, що історично склалися та передаються із покоління у покоління, специфічні форми суспільних відносин всередині військових формувань у вигляді порядку, правил і норм поведінки військовослужбовців, їхніх духовних цінностей, моральних настанов і звичаїв, пов'язані із виконанням бойових, службових та навчальних завдань, організацією військової служби та побуту. Зміст військових традицій складають: 1) порядок, правила і норми поведінки військовослужбовців; 2) стосунки військовослужбовців між собою; 3) духовні цінності; 4) моральні настанови; 5) традиції комунікації.

2. Військові правові традиції об'єктивуються: 1) на рівні особистої та групової правосвідомості – у формі певних ідей, моральних вимог та етичних принципів; 2) на інституційному рівні – у формі закріплених у статтях нормативно-правових актів чітко визначених правових вимог, військових ритуалів; 3) на рівні правового життя – у формі реальних правовідносин, учасниками яких є військовослужбовці.

3. Військові правові традиції є складовою правової культури військовослужбовців, вони реалізуються у службовій, бойовій, навчальній діяльності військовослужбовців, у процесі несення служби та повсякденному житті. При цьому вони виконують соціонормативну, онологічно-інформаційну, ціннісно-оцінну, ретрансляційну, культуротворчу, ідентифікаційну, професіоналізуючу функції.

4. Сучасні військові традиції українських військових формувань мають історичне походження, а в їх основі лежать такі поняття, як патріотизм, обов'язок, честь. Військові традиції є формою реалізації зв'язку між минулим і сьогоденням, передачі від покоління до покоління практичного досвіду, норм соціально значущої поведінки, поглядів і уявлень.

5. Військові бойові традиції слід розглядати як бойове надбання українського війська, що передаються із покоління у покоління і зберігають свою актуальність для потреб військової практики та ефективного виконання військового обов'язку протягом тривалого часу. Основним чинником впливу на трансформацію змісту військових традицій є війна російської федерації проти України, широкомасштабний період якої триває з лютого 2022 року. До найбільш помітних напрямів трансформації змісту військових традицій відносимо: а) звернення до історичних витоків українського війська, запровадження пам'яток військово-історичного характеру у всі аспекти діяльності Сил безпеки і оборони; б) запровадження в основних сферах діяльності Сил безпеки та оборони стандартів та процедур, прийнятих у державах-членах НАТО; в) формування моделей взаємовідносин між військовими і цивільним населенням, спрямованих на усебічну підтримку і надання допомоги один одному; г) закріплення і збереження традицій бойового побратимства, ветеранства, усебічної допомоги батькам, сім'ям, дітям загиблих товаришів, вшанування їх пам'яті; г) створення і поширення особами із числа військовослужбовців для взаємодії із суспільством спеціально спеціального інтернет-контенту, власних літературних, музичних творів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Військові традиції у Збройних Силах України: монографія / А.О. Афанасьєв, М.В. Герасименко, В.П. Кротиков, В.В. Мараєва та ін. К.: НДЦГПЗСУ, 2015. 241 с.
2. Отич О.М. Військові традиції як чинники підвищення якості вищої військової освіти. Вища освіта України (*Науковий та науково-методичний часопис*). 2014. Том 1 (3). С. 59–63.

3. Сидоренко, Любава. Особливості військово-історичних традицій у Збройних Силах України. Військово-історичний меридіан. Електронний науковий фаховий журнал. Вип. 1 (27) / Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Інститут історії України НАН України. К., 2020. С. 144–154.
4. Скуріхін С.М. Статусна та компетентна правова культура військовослужбовців Збройних Сил України: монографія [за ред. Ю. О. Оборотова]. О.: Фенікс, 2011. 212 с.
5. Федоренко В.В. Роль та місце традицій у системі суспільно-психологічних компонентів моральної та правової свідомості військовослужбовців Збройних Сил України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2018. № 36. Том 1. С. 25–28.
6. Шевченко М.М. Соціально-філософський аналіз військових традицій. Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. 2017. № 3 (9). С. 97–104.
7. Шевченко М. М. Методичні засади формування військових традицій. Історичні та методологічні аспекти становлення та розвитку військових традицій у Збройних Силах України: Матеріали науково-практичного семінару (м. Київ, 25 травня 2012 р.) / МОУ НДЦГПЗСУ. К. : НДЦГПЗСУ, 2012. С. 17–21.
8. Отич О.М. Військові традиції і звичаї як чинники підвищення якості вищої військової освіти. Вища освіта України (*Науковий та науково-методичний часопис*). Том 1 (3). С. 59–63.
9. Найден О.С. Образ воїна в українському фольклорі: Семантичні та образні аспекти: монографія. К.: Видавничий дім «Стилос». 2005. 160 с.